

Menyhárd Attila

Az egészségügyi adatok jogi természete

A jelen tanulmány az adatok jogi természetét a jog belső szerkezete szempontjából vizsgálja. Amellett érvel, hogy az egészségügyi ágazatban keletkező adatok forgalomképessége újszerű gondolkodást igényel, és a szektor számára is számos további következménnyel jár, ideértve a beleegyezés újra-gondolását a szükségességét, illetőleg a készülő európai uniós adatforgalmazási (adatmegosztási) rendeletnek való megfelelés kérdését is.

Személy és tulajdon

A jog belső struktúrájának az alapvető jogi sajátossága, hogy a tárgyi és a társadalmi valóság elemeit két kategóriába sorolja: jogalanyokat és jogtárgyakat feltételez. Bármilyen tárgyi vagy társadalmi valóságban, akár absztrakcióként tételezünk,¹ valamelyik kategóriába besorolható, és ez a besorolás egyúttal szükséges is. A kategorizálás egyúttal kizárólagos: nincs olyan létező (vagy létezőnek tételezett), amely egyikbe sem sorolható be, és olyan sincs, amely mind a kettőbe tartozik. Ez még akkor is igaz, ha a döntés, hogy melyik kategóriába tartozik az adott létező, lehet nehéz,² mert vannak átmeneti állapotok és „szürkezónás” jogi helyzetek is.³

Ez a szerkezeti axióma a polgári jog területén is érvényesül, és számos további, a magánjogi gondolkodásban törvényszerűségnek tekintett tézissel összefügg. Az egyik legalapvetőbb összefüggés az, hogy a jog felépítésében a magánjogi jogviszonyok a jogalanyok között jönnek létre, és a jogtárgyakra vonatkozó jogosultságokat és kötelezettségeket tekintjük a jogviszony tartalmának, az ezekből fakadó és ezekhez mért magatartásokat pedig a jogviszony tárgyának. A jelen tanulmányban bemutatott gondolatmenet szempontjából a tárgyi és a társadalmi valóságnak ez a felosztása elsősorban abból a szempontból releváns, hogy a jogalanyok nem minősülhetnek vagyontárgynak, ezért a jogalanyok személyiségbéli minőségéhez fűződő érdekeket a jog máshogy védi, mint a vagyontárgyakhoz kapcsolódó jogosultságok és kötelezettségek által hordozott érdekeket. A személyiség fogalmának a meghatározására e helyütt nem törekszünk. A jogirodalomban erre

¹ Mint például a jogi személyeket.

² Margaret Jane Radin: Property and Personhood. *Stanford Law Review*, 34. (1982), 5. 957–1015.

³ Ilyen szürkezónás helyzet például az emberi fogantatás és születés közötti életszakasz, ilyen az emberi holttest jogi megítélése vagy a szervek és szövetek jogi minősége is.

számos kísérlet született, amelyek közös jellemzője, hogy képesek megragadni a személyiség valamely jellegzetes vonását, teljes, definitív leírást azonban nem tudnak adni.⁴ Erre a mi gondolatmenetünk szempontjából sincsen szükség. Elegendő számunkra annak a rögzítése, ahogy ez valamennyi, a személy vagy a személyiség meghatározására született definíciókísérletnek is közös eleme, hogy a személy(iség) nem jogtárgy, hanem jogalany. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a személyre és a személyiség részét képező attribútumokra a személyiségvédelem szabályai irányadók, továbbá az a tétel érvényesül, hogy a személyiség és a személyiség részének tekintett attribútumok forgalomképtelenek. Ennek következtében a személyiség és a személyiségjegyek, a személyiség részének tekintett attribútumok nem ruházhatók át, így azok felett másnak rendelkezési jog nem engedhető. Ellenkező esetben a személyiség vagyontárgy lenne, ez viszont ellenétes az uralkodó társadalmi konvencióval. Ezért, ha az adatot forgalomképesnek kell tekinteni, akkor az *per definitionem* nem lehet a személyiség része, és ez fordítva is igaz.

A tulajdonjog *genus proximuma* a tulajdonjogviszony *abszolút szerkezete*. A tulajdonjogot mint abszolút szerkezetű jogviszonyt ezért – annak érdekében, hogy *differentia specificáját* is meg tudjuk határozni – *el kell határolnunk a személyiségi jogoktól mint a magánjogi szabályozás másik abszolút szerkezetű jogviszonyától*. A személyiségi jogoktól való elhatárolás alapja a jogviszony közvetett tárgya közötti különbségtétel, azaz „személy” és „nem személy” (tulajdon) elhatárolása.

A jelen tanulmány középpontjában az egészségügyi adatok átruházhatóságának a vizsgálata áll, az adatok jogi természetének a kontextusában. Az adatok jogi természete a személy és a vagyon („privacy” versus „property”) kettősségére feszül fel. Az adat egyik jellemzője a heterogenitás, és elsősorban ez az akadály annak, hogy az adat jogi minőségére jó válasz legyen adható. Az egészségügyi adatok átruházhatóságának az elfogadását a jelen tanulmány szükségszerűnek tekinti. Strukturális problémaként azonosítja, hogy az átruházhatóság határait az adatok kapcsán nem lehet a személy és a tulajdon (tulajdonjog) szembeállítására mentén meghatározni, és annyiban kell ezt lehetővé tenni, amennyiben azt közérdek támasztja alá. Az adatok értékének allokálásáról jogpolitikai alapon kell dönteni, aminek során az egyéni érdek és a közérdek között kell egyensúlyt találni, ezért az adatok tulajdonjoga nem jó kérdésfeltevés. Újragondolást igényel az egészségügyi adatok feldolgozására vonatkozó tájékozott beleegyezés fogalma, a (feldolgozott) adatokért való felelősség. Kulcsszerepe van az etikai normáknak a helyes (megengedett vagy akár elvárt) és a helytelen (tiltott) magatartások megkülönböztetésében.

⁴ Tattay Levente: *A közszereplők személyiségi jogai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007. 14–15.

Az adatok jogi természete

Az adatok és az információ jogi természetével kapcsolatos kérdésfeltevés a mai formájában a modern gazdaság és a modern társadalom terméke. Az adatok felhasználása kapcsán a jogi kérdésfeltevéseket jelentősen megnehezíti, hogy a fejlődés két fő sávon halad, és ezek a sávok nem ugyanabba az irányba vezetnek. Az egyik, történetileg az iparosodás korai időszakára visszavezethető vonal a gazdasági tevékenység végzése során hasznosítható információ védelméhez és átruházhatóságához kötődik. Ennek mentén merült fel az a gondolat, hogy az üzleti titok, annak egyik megjelenési formájaként pedig a hasznos műszaki-gazdasági ismeret (know-how) a tulajdonhoz (property) hasonló védelmet kapjon, és így annak hasznosítására a jogosult számára a jog monopóliumot biztosítson. Lényegében ez az alapgondolata a szellemi alkotások jogának és a szellemi tulajdon elismerésének is.

A fejlődés másik útja a személyes adatokat és az emberrel kapcsolatos információt vont a magánélethez való jog (privacy) fogalmi ernyője alá. Ennek a célja – szemben a know-how és a szellemi alkotások védelmével – nem az volt, hogy a társadalom és a gazdaság számára értékes ismeretek előállítására ösztönözzön a hasznosítási monopólium biztosításával, hanem azt a szemléletváltást tükrözte, amely üzleti értéktől függetlenül is az egyén privilégiumává tette annak eldöntését, hogy a közösség tagjai számára milyen személyes információt enged át, és annak felhasználását mely feltételek mellett engedi meg. A „privacy” nemcsak egy alkotmányos (emberi) jog, de általános és különös tartalommal bíró jogok gyűjtőfogalma is, amelyet egyébként az Európai emberi jogi egyezmény 8. cikke is példálózó jelleggel felsorol. Ez fordítva is igaz: a magánélethez való jog konkretizált tartalmát nevesített személyiségi jogok adják. Ilyen, a magánélethez való jog általános koncepciója alá vont jog például az egyénre vonatkozó információk, a családi élet, a magánlakás vagy a kommunikáció védelme is. Az egyezmény 8. cikkelye közvetlenül nem az emberi méltóságot védi, hanem a személyiség szabad kibontakozásának lehetőségét biztosítja. A védelem nemcsak természetes személyeket illet meg, hanem megilleti a jogi személyeket is, amennyiben a magánélethez való jog rájuk is értelmezhető.⁵

Az Európai Emberi Jogi Bíróság a magánélet védelmének széles értelmezéséből indul ki, amely a magánkommunikációt, a képmáshoz való jogot, az adatvédelmet és a családi viszonyokat, voltaképpen a magánélethez való jog valamennyi lehetséges aspektusát felöleli.⁶ A Bíróság a döntéseiben nem határozza meg pontosan és nem írja körül kimerítően a magánélet fogalmát, azt nem korlátozza az egyén lakására vagy azokra a helyekre és helyzetekre, amelyek a külvilágtól való visszavonulást szolgálják, hanem kiterjeszti az egyénnek azokra a személyes kapcsolataira is, amelyeket ő a személyiségének kiteljesedése és fejlődése érdekében létesít, ideértve

⁵ EJEB 29197/95 Bernard és mások v. Luxemburg. 1999. június 26.

⁶ Attila Harmathy: On certain Aspects of Privacy. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Iuridica*, 46. (2005), 5–27.

azokat a magántermészetű vagy üzleti tevékenységeket is, amelyek a külvilággal való kapcsolatok építését szolgálják.⁷ A magánélethez való jog az egyéni szabadság és a személyiség szabad kibontakozásának a konkretizálása. Az önmeghatározás jogát jelenti. Azt, hogy az egyén önmagát azáltal határozza meg, hogy eldönti, mi az, amit a világ elé tár, és mi az, amit magának megőriz. A jog ebben a tekintetben a folyamatos változás állapotában van, követve a társadalmi igényeket. Számos kérdés jelent majd a jövőben újszerű kihívást, így például az informált beleegyezés megvalósulása, az adatok személyes jellegének kérdései (például az IP-címek személyes adatként való tételezésének kérdése).⁸

Ez a két, teljesen különböző, egyfelől az innovációs ösztönzőként biztosított tulajdoni alapú, másfelől az egyéni önrendelkezést biztosító morális alapú fejlődési vonulat sajátos módon konvergál a jog modern fejlődésében. Ez a sajátosság akként fogalmazható meg, hogy a konvergencia disszonáns. A konvergencia abban jelentkezik, hogy míg az üzleti titok és a know-how kapcsán eredendően természetesnek tekintettük ezeknek az átruházhatóságát, addig a „privacy”-alapú jogvédelem esetén ez korántsem magától értetődő. A személyiségnek is vannak piacképes megnyilvánulásai. Ezek a piacképes megnyilvánulások nem esnek a szellemi alkotásokra vonatkozó szabályozás hatálya alá, és nem minősülnek know-how-nak sem, bár azokhoz hasonlóan maguk is piacképes jószággyá válnak. Ennek alapvetően az a feltétele, hogy a jog a felhasználás engedélyezését monopolizálja azzal, hogy csak a jogosult hozzájárulásával tekinti azt jogszerűnek. Márpedig a jogvédelem biztosításából ez is szükségszerűen következik. Az Amerikai Egyesült Államokban a személyiség attribútumainak a felhasználására és annak engedélyezésére a személy számára a magánélet védelmével biztosított jog, a *right of publicity* az elmúlt száz év jogfejlődése során a szellemi tulajdonhoz hasonló forgalomképes jogosultsággá vált. A magánélet védelme tulajdonképpen tulajdonba csúszott át, amennyiben a *right of publicity* alapján az egyén megakadályozhatja a személyiségének a hozzájárulása nélkül kereskedelmi célra való használatát, és lehetővé teszi számára azt, hogy személyiségének megjelenési formáira vonatkozó kizárólagos hasznosítási jogot biztosítson más személyek számára, akik ezt harmadik személyekkel szemben is kikényszeríthetik.⁹ Nagyon hasonló folyamat játszódott le azonban a know-how kapcsán is, amennyiben személyhez fűződő jogként védett műszaki ismeret kizárólagos, harmadik személyekkel szemben is védett átruházását a joggyakorlat és a jogtudomány a forgalomképességet biztosító alanyi jog hiányában is elfogadta. Nem kizárt, hogy a személyek képmásával, hangfelvételével és személyiségük egyéb

⁷ A bíróság a más emberi lényekkel való kapcsolatteremtést a magánélet védelme körébe vonja, kutya tartását azonban nem. EJEB 6825/74 [1976] X v Izland. 1976. május 18.

⁸ Franziska Paefgen: *Der von Art. 8 EMRK gewährleistete Schutz von staatlichen Eingriffen in die Persönlichkeitsrechte im Internet*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2016. 233.

⁹ Huw Beverley-Smith – Ansgar Ohly – Agnès Lucas-Schloetter: *Privacy, Property and Personality*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 65.

megjelenési formáival (például aláírás, név) kapcsolatos felhasználási jogokat a magyar jog a know-how-hoz hasonlóan forgalomképes *in rem* jogosultságnak tekintse, túllépve a magánjog dogmatikai keretein. Ugyanazok az érdekek, amelyek a személyiség megjelenési formáinak a kereskedelmi célú felhasználásához kötődnek, valószínűleg a magyar jogban is indokoltta és szükségessé teszik ezt.

A konvergencia tehát abban mutatkozik meg, hogy a know-how és a privacy (annak keretében pedig az adatok forgalma) egyaránt forgalomképes vagyoni elemmé válhat. A disszonancia ugyanakkor abban van, hogy az adatok kapcsán a jogban erőteljes hangsúly helyeződik a személyes adatok védelmére, miközben a jogosult hozzájárulásával a személyes adatok is forgalomképes vagyoni elemmé válnak. Az adatok forgalomképessége nyilvánvalóan elfogadottnak minősülhet azzal, hogy a digitális tartalmakra és digitális szolgáltatásokra kötött szerződések egyes aspektusairól szóló irányelv¹⁰ 3. cikkelyének (1) bekezdése azokra a szerződésekre is kiterjeszti a hatályát, amelyekben a fogyasztó által vállalt ellenszolgáltatás személyes adatoknak a kereskedő részére való átadásából áll. Az irányelv preambuluma is hosszán igyekszik összhangba hozni az adatok forgalomképességét az adatvédelmi rendelet (GDPR) által biztosított jogvédelem elvi alapjaival. Az adatvédelemnek így más a közjogi és más a magánjogi aspektusa, amit a GDPR-ra épülő európai jogi gondolkodás féloldalasán kezel. Az adatok védelmének a túlhangsúlyozása gyakran vezet olyan gondolatokra, hogy az adatok felett az egyénnek tulajdoni védelmet kellene biztosítani. Ez azonban egyrészt nem lehetséges, másrészt pedig kontraproduktív is. Az adatok felett azért nem lehetséges tulajdoni védelmet biztosítani, mert az adatok nem képeznek homogén halmazt. Nincs olyan közös tulajdonságuk, amely *genus proximum*ként vagy *differentia specific*aként jellemző lenne valamennyi adatra, és így azokból egy egységes halmazt lehetne képezni, vagy más vagyoni elemekről egyértelműen le lehetne őket választani.

A beleegyezés mint paradigma

A forgalomképes és a nem forgalomképes adatok közötti különbségtétel jogpolitikai alapú, mert valójában nem az adat az, aminek az átadására jogi értelemben sor kerül, hanem az adatok felhasználásához adja meg a jogosult a hozzájárulását.

A beleegyezés voltaképpen a jogvédelemről való lemondást jelenti, és egyúttal a forgalomképesség előszobája is. A személyiség (és a személyiségvédelem) részét képező attribútumok kapcsán a jogosult ellenszolgáltatás fejében is lemondhat a jogvédelemről, áruvá téve ezáltal a személyiségjegyeit, szélesebb értelemben

¹⁰ Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on Certain Aspects Concerning Contracts for the Supply of Digital Content and Digital Services. L 136/1 (2019. május 22.).

a személyiségét. A „privacy”-alapú jogvédelem és a know-how- (vagy tulajdoni) alapú jogvédelem így a jogosult beleegyezésén keresztül átjárhatóvá válnak.

A beleegyezés a társadalmi kapcsolatoknak és a jognak is komplex és elmosódó kontúrokkal leírható jelensége, az adatok felhasználása szempontjából pedig az teszi kulcsfontosságúvá, hogy a „privacy” alapú adatvédelmi megközelítés az adatokat a személyiség részének tekinti. A személyiségi jogokba való beavatkozást pedig a jogosult hozzájárulása teszi jogszerűvé. Az már önmagában is kérdés, hogy a jog milyen keretek között engedi meg a jogosult számára azt, hogy a beleegyezésével jogszerűvé tegye a személyiségi jogaiba való beavatkozást. Vannak olyan személyiségi jogok (például az élethez való jog), amelyek esetében a jog nem, vagy csak rendkívül szűk, szabályozott körben teszi lehetővé (orvosi kezeléstről való lemondás) azt, hogy a jogosult a beleegyezésével jogszerűvé tegye a beavatkozást. Vannak olyan személyiségi jogok is, amelyek esetében a jog lehetővé teszi azt, hogy az azokba való beavatkozást a jogosult a beleegyezésével jogszerűvé tegye, azonban nem engedi a jog, hogy ez ellenérték fejében történjen. Ebben a körben is lehetséges, hogy csak hozzátartozók körében jogszerű az ilyen beleegyezéssel való beavatkozás (szervek és szövetek átengedése, béranyaság). Vannak olyan személyiségi jogok is, amelyek kapcsán a beleegyezés csak bizonyos, jellemzően időbeli korlátok között megengedett (például rabszolgaság tilalma). Vannak továbbá olyan személyiségi jogok, amelyek tekintetében a jogosult teljesen szabadon dönt arról, hogy ingyenesen vagy visszatérően, és milyen megszorításokkal (vagy azok nélkül) egyezik bele a személyiségi jogba való beavatkozásba (például képmáshoz, hangfelvételhez való jog).

Abban a téren, amelyben a beleegyezés jogszerűvé teheti a személyiségi jogba való beavatkozást, további kérdések vizsgálata szükséges annak megállapításához, hogy a jogosult nyilatkozata valóban érvényes beleegyezésnek minősülhet-e. Ez számos tekintetben nem jogi, hanem társadalmi kérdés. A beleegyezés – explicit vagy implicit módon kommunikált – feltételei, a jogosult feltevései, a beleegyezés visszavonása, annak önkéntessége és informáltsága mind olyan kérdések, amelyek az adott helyzetben figyelembe veendőek annak megállapításához, hogy a hozzájárulás ténylegesen megadottnak tekinthető-e. A társadalmi konszenzus ebben változhat is. Az internetes kommunikáció struktúrája éppúgy formálja ezt a képet, ahogy a „Metoo” mozgalom is, és egyúttal fel is veti a beleegyezés elmosódó határaiból adódó bizonytalanságok kockázatának a telepítését is. A határok többnyire azért mosódnak el, mert a felek kommunikációja nem feltétlenül egyértelmű, mögöttes feltevéseken alapulhat, és sokszor az sem világos, hogy pontosan mi a beleegyezés terjedelme. Ennek fényében teljes mértékben megalapozottnak tűnik az a felvetés, hogy a beleegyezés egy mozgó skála, amelyen az elvárások az eset konkrét körülményeinek, az érintett személyiségi jogi jogosultság súlyának, az autonómia veszélyeztetettségének a mentén formálódnak.¹¹ Az tehát, hogy a jogosult

¹¹ Nancy S. Kim: *Consentability. Consent and Its Limits*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019. 81.

nyilatkozata beleegyezésként jogszerűvé tette-e a személyiségi jogosultságba való beavatkozást, kontextustól függ, ami ugyanakkor túl sok bizonytalanságot is eredményez.

Bármely döntés akkor tekinthető autonóm döntésnek, ha önkéntes és informált, azaz ha nem kényszer hatására született. Ezért paradigmaticus tétele az orvosi jogviszonyoknak is a tájékozott beleegyezés. A tájékozott beleegyezés a beteg önrendelkezési jogának a lenyomata, és azt feltételezi, hogy a döntés meghozatala során a jogosult minden, számára lényeges körülményt figyelembe vehetett. Ehhez természetesen meg kell hogy ismerje ezeket a körülményeket. A tájékozott beleegyezés elve az orvos-beteg jogviszony kapcsán fogalmazódott meg hangsúlyosan, valójában azonban olyan általános követelmény, amelynek érvényesülése nem korlátozódik a társadalmi viszonyoknak (jogviszonyoknak) meghatározott körére. A személyiségi jogokat érintő – így többek között az adatok kezelésébe, felhasználásába és átruházásába való – beleegyezésnek is feltétele a beleegyezés önkéntessége és informáltsága. Az más kérdés, hogy az információhiány kockázatát a jog akkor telepíti a másik félre, ha az tudott volna tenni a jogosult információhiányának a megelőzésére vagy kiküszöbölésére. Ezt az elvárást közvetíti a tájékoztatási kötelezettség.

Az egészségügyi adatok felhasználásával kapcsolatos tájékozott beleegyezés anynyiban mindenképpen újragondolást igényel, hogy az adatok további felhasználása a hozzájárulás megadásának időpontjában a hozzájárulás jogosultja számára sem ismert.¹² A feldolgozással az adatok elveszíthetik a személyes jellegüket, és olyan információvá is válhatnak, amelynek a jogosultja az, aki az adatok feldolgozásával azt előállította. Pillanatnyilag nem világos, hogy ezeknek az adatoknak a jogosulti pozícióit hogyan lenne helyes allokálni. Ettől függetlenül azonban még igaz, hogy ha az eredeti jogosult a hozzájárulását visszavonja, vagy a hozzájáruló nyilatkozatát például tévedésre vagy megtévesztésre hivatkozva megtámadja, akkor az adat feldolgozása jogellenessé válik, és így azzá válik az ezzel előállított új adat vagy információ is.

Az egészségügyi adatok felhasználásával szerzett haszon allokálása; az egészségügyi adatok „monetizálása”

Az egészségügyi adatok kapcsán szinte természetesen adódik a közvélekedés számára az, hogy azok – éppen az érzékenységük miatt – feltétlen védelmet kell hogy kapjanak. Az egészségügyi adatok sajátossága azonban az is, hogy a felhasználásukkal mások életének vagy egészségének a védelmét lehet hatékonyabbá tenni. A felhasználás azonban olyan piaci szereplők (gyógyszergyárok, egészségügyi szolgáltatók) közvetítésével valósul meg, akiknek a számára ez haszonszerzéssel

¹² Anne S. Y. Cheung: Moving Beyond Consent for Citizen Science in Big Data Health and Medical Research. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 16. (2018), 1. 39.

járó üzleti tevékenység. Emellett ugyanakkor a felhasználás közérdek is. Ezért már önmagában annak a kérdésnek a megválaszolása is jogpolitikai döntést igényel, hogy az adatjogosult megtagadhatja-e az adatainak továbbításához és feldolgozásához való hozzájárulást akkor, ha ezzel másokat, vagy esetleg a társadalom szélesebb körét segíti a gyógyulásban vagy abban, hogy csökkentsék a megbetegedés kockázatát. Ebben az esetben ugyanis az ehhez fűződő közérdek felülírja az adatok védelmét megalapozó magánérdeket.

Az adatok felhasználása ebben a szektorban is rendszerint haszonszerzéssel jár, még akkor is, ha nem közvetlenül irányul erre az adatok felhasználásával járó, jellemzően kutatási tevékenység. Ennek kapcsán több kérdés is felmerül. Az egyik kérdés az, hogy a tájékoztatás ki kell-e hogy terjedjen arra, hogy a kutatás potenciálisan haszonszerzéssel jár. Mivel a jogosult számára lényeges kérdés lehet, hogy az adatainak a felhasználásával milyen cél vagy eredmény megvalósulását támogatja, erre a kérdésre azt a választ kell adnunk, hogy a felhasználásra vonatkozó tájékoztatást, ideértve az azzal járó üzleti lehetőséget is, a jogosult számára meg kell adni. Ennek az elmulasztása a nyilatkozatot megtámadhatóvá teszi, amelyre a szerződés érvénytelenségének a következményeit kell alkalmazni, azzal, hogy ebben a helyzetben az eredeti állapot jellemzően nem állítható helyre.

Ennek logikus következménye lehet, hogy a jogosult jogalap nélküli gazdagodási igényt érvényesíthet azzal az intézménnyel vagy vállalkozással szemben, amely az adatainak a felhasználásával haszonra tett szert.¹³ Bár ez logikus következmény, a hatása társadalmi szinten negatív, mert visszafogja az innovációt.

Érdemes ennek kapcsán átgondolni annak a jogpolitikai megfontolásnak az adatok felhasználásra való adaptálását, amelyet egy amerikai felsőbbbíróság a Moore-ügyben¹⁴ megfogalmazott. Ez az eset az embernek a teste feletti rendelkezési jogát helyezte sajátos módon vagyoni jogi kontextusba, ezért kézenfekvő lehet az analógia az adatok feletti rendelkezési joggal. Az eset a tényállásánál fogva bármilyen jogi környezetben előfordulhat, és a válasz sem függ jogrendszerbeli sajátosságoktól. Ezért általános tézisként is megfontolandó az amerikai bíróság érvelése. Az eset tényállása szerint a leukémiában szenvedő felperes lépét a gyógyulása érdekében az UCLA Medical Centerben eltávolították. A beavatkozás sikeres volt, eredményeként a felperes meggyógyult. A műtét előtt a felperes beleegyezett abba, hogy eltávolított lépét tudományos célokra felhasználják, és abba is, hogy a műtétet követő kontrollvizsgálatok során további sejtmintákat vegyenek tőle. Ez meg is történt. A felperes sejtjei – ahogy ezt az orvosok a felhasználásba való beleegyezés előtt már gyanították – olyan egyedi tulajdonsággal rendelkeztek, amely a tudományos

¹³ A magyar jogi környezetben ez következik a Ptk. 2:51. § (1) bekezdés f) pontja szerinti rendelkezésből is, amely szerint az, akinek a személyiségi jogába jogellenesen beavatkoztak, kérheti azt, hogy a jogsértő vagy jogutódja a jogsértéssel elért vagyoni előnyt engedje át a javára a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint.

¹⁴ John Moore v. Regents of University of California et al. 739 P. 2d 479 (Cal 1990).

vizsgálatokat és mintavételeket követő továbbtenyésztés eredményeként lehetővé tette, hogy abból annak szabadalmaztatása után a gyógyászatban hasznosítható anyagot állítsanak elő. Az orvosok az előállított anyag felhasználási jogát nagyon komoly haszon ellenében adták el egy gyógyszergyárnak. A felperes a keresetét az egyébként a tulajdoni igények megsértése esetén alkalmazható *tort of conversion*ra alapította, amit a bíróság elutasított.

A kereset elutasításának az indokolása során a bíróság megállapította, hogy „[...] a felelősség, amelynek megállapítását Moore szorgalmazza, azzal fenyeget, hogy megsemmisíti a fontos orvosi kutatások végzésének gazdasági ösztönzését”. Ha a sejtek kutatásban való felhasználása tulajdonjogi jogsértés, ahogy azt a felperes állítja, akkor az olyan, mintha a felhasználással a kutató „peres lottót” vásárolna. A bíróság megállapítása szerint „valószínűtlen, hogy vállalatok nagy összegeket fektetnének egy termék fejlesztésébe, gyártásába vagy forgalmazásába, ha bizonytalan felette a rendelkezési joguk”. Véleményünk szerint „[i]lyen körülmények között nem észszerűtlen azt a következtetést levonni, hogy a szigorú felelősség nem szolgálná az e fontos termékek fejlesztéséhez és hozzáférhetőségéhez fűződő közérdeket”.¹⁵

A bíróság megállapította ugyanakkor azt is, hogy az orvosok jogsértő módon jártak el, amikor a felperest a beleegyezés előtt nem tájékoztatták arról, hogy a tudományos szempontokon túlmenően saját érdekükben, kereskedelmi hasznosításra alkalmas anyag előállítása érdekében is történnek a vizsgálatok. Ebből ugyanakkor nem vont le olyan következtetést, hogy a felperest akár tulajdoni igényként (*tort of conversion*), akár jogalap nélküli gazdagodási igényként (*unjust enrichment*) megilletné bármilyen kompenzáció, részesedés vagy megtérítési igény. A döntés jogpolitikai indoka világos: a haszonból való részesítés jobb esetben jelentős mértékben megdrágítaná a kutatásokat, rosszabb esetben azonban meg is gátolná azokat, mert a kutatásban részt vevő intézmények és orvosok számára kiszámíthatatlan kötelezettséget és ezzel kiszámíthatatlan kockázatot teremtené. A bíróság számára döntő szempontnak a közérdeket szolgáló orvosi kutatások ösztönzése bizonyult.

Ezzel együtt ellentmond egymásnak egyfelől az a konklúzió, hogy tájékoztatási kötelezettségüknek a kutatást végző orvosok nem tettek eleget, másfelől pedig az a döntés, hogy a felperesnek nem jár kompenzáció, és ezért a keresetet el kell utasítani. Logikus csak akkor lehet a döntés, ha azt feltételezzük, hogy a felperest hozzájárulási kötelezettség terheli olyan esetben, amelyben az adatainak felhasználása közérdeket szolgál, függetlenül attól, hogy a felhasználó azon profitot szerez-e, vagy sem. Lényegében hasonló volt a társadalmi reakció a Covid-19 által előidézett vírushelyzetben is. A vértesztekből nyerhető genetikai és egyéb adatok az oltások fejlesztését szolgálták, ezért közérdek támasztotta alá azoknak a felhasználását.

Ami a tájékoztatást illeti, ennek már azzal is eleget tud tenni a kutatási célú adatfelhasználáshoz hozzájárulást kérő orvos, hogy feltárja a kutatás mögött álló iparági szereplőt. Az, hogy a piaci szereplő (gyógyszergyár, orvosi műszereket

¹⁵ John Moore v. Regents of University of California et al. 739 P. 2d 479 (Cal 1990). 146. bekezdés.

és segédeszközöket gyártó cég, egészségügyi szolgáltató) profitra törekszik, olyan köztudomású tény, amelyről a tájékoztatás észszerűen nem lehet szükséges.

Az egészségügyi adatok forgalomképessége

A digitális vagyontárgyak jogi minősége kapcsán az elméleti megközelítések elsősorban azzal foglalkoznak, hogy azok a tulajdonjog tárgyainak a körébe sorolhatók-e. Ez a rendszertani szemlélet azt a kérdést teszi fel, hogy a magánjogi dogmatika meglévő fogalmi rendszerébe és struktúrájába miként illeszthetők azok az immateriális javak, amelyek anyagi értékkel bírnak. A kérdésfeltevés lényegében párhuzamos azzal, hogy a személyiség forgalomképes attribútumai miként illeszkednek ebbe a rendszerbe. Ez a megközelítés több szempontból sem tud eredményes lenni. Egyfelől ragaszkodik ahhoz, hogy megfelelően címkézett jogi dobozokba rakja a gazdasági és társadalmi jelenségeket, miközben a központi kérdés az, hogy ezek a javak átruházhatók és ekként jogi értékkel bírnak-e. Erre a választ az élet és a jog már megadta.

Ha a jog elfogadja, hogy a jogosult a személyiségjegyeinek – köztük a személyes adatainak – a felhasználásához akár ellenérték fejében, haszonszerzési céllal hozzájáruljon, és így azt jogszerűvé tegye, nincs ok arra, hogy azt ne kezelje forgalomképes vagyoni elemként.¹⁶ Ez igaz az egészségügyi adatokra is. Ezzel együtt merül fel az a kérdés is, hogy ha valaki meghal, akkor ki kapja meg a személyiségjegyeinek (és adatainak) a felhasználásával kapcsolatos jogosultságokat. A polgári jog logikus és őszinte válasza erre az, hogy a jogosult örökösei, akik egyébként nem feltétlenül azonosak a kegyeleti jog jogosultjaival.

Rendelkezés az elhunyt személy személyiségi attribútumaival

A magyar jog kapcsán abból biztosan ki lehet indulni, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 2:42. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezés alapján – összhangban a korábbi polgári jogi szabályokkal és a nemzetközi trendekkel – az érintett hozzájárulása jogszerűvé teszi a személyiségi jogába való beavatkozást. A Ptk. rendelkezései és a bírói gyakorlat alapján olyan személyiségi jogok esetében, amelyek az egyént a társadalom számára jelenítik meg (különösen a képmáshoz, aláírásképhez, hangfelvételhez, névhez, valamint egyéb külső személyiségjegyekhez fűződő jogok), elfogadott az is, hogy az érintett ellenszolgáltatás fejében engedjen másoknak olyan jogot, amely ezeknek a személyiségjegyeknek a hasznosításához fűződik. Ugyanez vonatkozik a magántitok és a személyre

¹⁶ Menyhárd Attila: Forgalomképes személyiség? In Menyhárd Attila – Gárdos-Orosz Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 82.

vonatkozó adatok felfedéséhez és hasznosításához való jogra is. Ezeknek a személyiségjegyeknek a feltárására, illetőleg hasznosítására biztosított jogosultság a személyiségi jog jogosultja javára fennálló vagyoni értékű joggá is, tehát kettős természetű joggá válik. A jog gyakorlása útján vagyoni értékű jog keletkezik annak a személynek a vagyonában, akinek javára a hasznosítást az érintett engedélyezte.

Az örökös az örökhagyó egyetemes jogutódja (Ptk. 7:1. §). A hagyaték részét képezik mindazok a vagyoni elemek, amelyek átszállását a jog nem zárja ki, függetlenül attól, hogy azok dolgok, követelések, jogok vagy szerződési pozíciók. Ezek közé tartoznak azok a vagyoni elemek is, amelyeket a jog által hasznosíthatónak tekintett személyiségi jogok képeznek. Az örökhagyó személyiségi jogai a jogi természetüknél fogva megszűnnek az örökhagyó halálával, az örökhagyónak a személyiségjegyei azonban továbbra is hasznosítható javak (vagyontárgyak) maradnak. E személyiségjegyek hasznosításának a joga a hagyatékkal együtt, annak részeként az örökhagyó halálával az örökös(ök)re száll át.

Az örökhagyó halála nem szünteti meg azokat a szerződéseket, amelyeket az örökhagyó még életében ezeknek a személyiségjegyeknek a hasznosítására kötött (kivéve azt az esetet, ha a felek a személyiségi jog jogosultja halálát szerződésmegszüntető okként határozták meg). Ezekben a szerződésekben az örökhagyó szerződési pozíciója képezi a hagyaték részét, és az örökösökre az örökléssel az örökhagyó szerződési pozíciója száll át. Annak sincsen akadálya, hogy az örökhagyó a hasznosítható személyiségjegyeknek a hasznosítási jogáról a végintézkedésekre vonatkozó általános szabályok szerint a végintézkedésében rendelkezzen. Ennek keretében kijelölheti azokat a személyeket, akik ezeknek a személyiségjegyeknek a hasznosítására jogosultak, illetőleg azokat, akiknek a hozzájárulása a személyiségjegyek jogszerű hasznosításának a feltétele.

Eltérő rendelkezés hiányában az örökösöket ezek a jogosultságok és e jogosultságok gyakorlásának a hasznai jogközösségként illetik meg. A jogosultaknak a hasznosítás kapcsán meghozandó döntésére, a döntés megtámadhatóságára és a döntés hiányában alkalmazandó eljárásra a Ptk. 5:78–79. §-aiban a közös tulajdon tárgyának a hasznosítására vonatkozó rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni.

Ezek a rendelkezési jogok nem érintik a Ptk. 2:50. §-ában foglalt kegyeleti jog tartalmát és a kegyeleti jog megsértése kapcsán a kegyeleti jog alapján jogosított személyek fellépését és igényérvényesítését. A kegyeleti jog megsértése esetén a Ptk. 2:50. §-a alapján a hasznosítási jogot engedő örökössel és a hasznosítási jog jogosultjával szemben is fel lehet lépni, amennyiben a hasznosítás az elhunyt személy emlékét sérti.

A 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (Infotv.) 25. §-a is próbál erre a helyzetre szabályozást adni, azonban ezt más síkon teszi, és nem is konzekvensen, mert csak az elhunyt személyt életében megillető jogok gyakorlásáról rendelkezik, anélkül, hogy a jogosult személyét azonosítaná.

Vállalatfelvásárlás

Az adatok forgalomképessége kapcsán nemcsak a szerződéses és az öröklési viszonyok relevánsak, hanem a vállalatfelvásárlási helyzetek is. A vállalatok szerkezeti átalakulásai jogutódlással eredményeznek alanyváltozást a jogosulti és kötelezetti pozíciókban. Ezekben a helyzetekben a jogutódlás *ipso iure* történik. Amennyiben az átalakulásban részt vevő jogelőd vállalat adatok felhasználásával kapcsolatos jogosultságokat szerzett – például az általa kötött szerződések alapján –, akkor ezekben is bekövetkezik a jogutódlás. Az adat eredeti jogosultja számára ugyanakkor ez jelentős változás, mert kihatással lehet az adatok felhasználásával keletkező haszonallokálására és arra, hogy azt mire fordítják.

Amennyiben a vállalatnak az M&A tranzakció során való megszerzése azzal járhat, hogy a vállalat megszerzője az adatok eredeti jogosultjainak a döntése vagy a jogi környezet sajátosságai folytán elveszítheti az adatok felhasználásához való jogosultságot, akkor ez negatív ösztönzőként akadályozhat olyan piaci mozgásokat, amelyek egyébként növelnék az adott ágazat működésének a hatékonyságát. Általában véve is viszonylag kevés szó esik az adatok felhasználásával kapcsolatos jogosultságoknak és az erre irányuló szerződéses kötelezettségeknek a viszonyáról. Még kevesebb szó esik ugyanakkor arról, hogy az adatok védelme és átruházhatósága hogyan jelenik meg a vállalkozások szerkezeti átalakulásainak az összefüggéseiben, és hogy ebből a szempontból milyen lenne az optimális jogi környezet.

A készülő adatforgalmi rendelet lehetséges hatásai

Az elfogadás előtt álló, úgynevezett Data Act¹⁷ az európai uniós adatjogi szabályozás újabb pilléréként a nem személyes adatok feletti hasznosítási jogok allokálásáról szól. Az érintettek közötti jogviszonyt a tervezet nem érinti. A jogosultság allokálása a felek közötti szerződéssel elsősorban a szerződések jogszerűségének a tartalmi korlátai között lehet kikényszeríthető, mindenekelőtt a tisztességtelen szerződési kikötések kontrollja alapján.

A készülő rendelet középpontjában a nem személyes ipari adatok és a dolgok internetéhez kapcsolódó termékek terjedésével keletkező adatok felhasználási jogosultságainak az allokálása áll. A szabályozás nem fogyasztóvédelmi szempontú, hanem a piaci és a kormányzati szereplőkre fókuszál, az adatáramlás, az adathozzáférés és az adatfelhasználás megkönnyítése a célja. Elő kívánja továbbá segíteni a felhő- és peremszolgáltatások közötti váltást, valamint elvárja az ágazatok között újrafelhasználható adatok interoperabilitási szabványainak a kidolgozását.

¹⁷ European Commission: *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Harmonised Rules on Fair Access to and Use of Data. (Data Act)*. COM(2022)68 végleges (2022. február 23.).

Az európai jogalkotó várakozásai szerint így jóval több adat válik majd hozzáférhetővé. A Bizottság várakozása szerint az új szabályok 2028-ig várhatóan 270 milliárd euró többlet-GDP-t eredményeznek. Becslések szerint ugyanis a rögzített adatoknak csak 20%-át használják fel, a többi elveszik a piac számára. Azzal, hogy a rendelet korlátozza a monopolhelyzetek kihasználhatóságát, hozzáférhetővé teszi az eddig monopolizált és nem hozzáférhető adatokat is. A rendelet a tárgyi hatálya folytán valamennyi szektort, így az egészségügyi ágazatot is érinteni fogja. Kiterjed a termékek vagy kapcsolódó szolgáltatások használata révén generált adatok rendelkezésre bocsátására az adott termék vagy szolgáltatás felhasználója számára, az adatok adattulajdonosok általi rendelkezésre bocsátására az adatátvevők számára, valamint az adatok adattulajdonosok általi, rendkívüli szükséglet alapján való rendelkezésre bocsátására a közsférabeli szervezetek vagy uniós intézmények, ügynökségek vagy szervek számára, közérdekű feladataik ellátása érdekében.

A mesterséges intelligencia által vezérelt eszközök a gyártó számára jellemzően kizárólagos hozzáférést biztosítanak az eszköz által generált adatokhoz (adatmonopólium), ami lehetővé teszi exkluzív adatvezérelt szolgáltatások értékesítését a felhasználók számára. A vállalkozás a tevékenysége során keletkező ipari és kereskedelmi adatokhoz nem fér hozzá (a természetes személy sem a tevékenysége szempontjából releváns, nem személyes adatokhoz), és nem használhatja azokat más célokra, illetve nem juthat konkurens adatalapú szolgáltatásokhoz. Ez torzítja a versenyt az adatalapú szolgáltatások piacain, és ez az a jellegzetes helyzet, amelyre a rendelet megoldást kínál.

A javaslat a hatályát a fizikai eszközök által generált adatokra korlátozza. Ebben a körben nem teljesen világos a „termék” és a „nem termék” által generált adatok közötti különbségtétel alapja. A rendelet alkalmazásában termék az, ami a környezetre vonatkozó adatokat szerez, generál vagy gyűjt, és amely képes ezeket az adatokat nyilvánosan elérhető elektronikus kommunikációs szolgáltatáson keresztül továbbítani (IoT). Egyes termékek, amelyeket elsősorban tartalom megjelenítésére vagy lejátszására, illetve tartalom rögzítésére és továbbítására terveztek, nem tartoznak a rendelet hatálya alá, így nem tartoznak ide a személyi számítógépek, szerverek, táblagépek és okostelefonok, kamerák, webkamerák, hangrögzítő rendszerek és szövegolvasók. A „gépek” és a számítástechnikai eszközök közötti különbségtételnek az a következménye, hogy a mobileszközös vagy számítógépes eszközök alkalmazásai nem tartoznak a rendelet alkalmazási körébe.

A gyártó alapvető kötelezettségei közé tartozik a termékek vagy a kapcsolódó szolgáltatások használata révén generált adatok hozzáférhetővé tétele. Ezzel párhuzamosan biztosítja a rendelet a jogot a felhasználóknak a termékek vagy a kapcsolódó szolgáltatások használata révén generált adatokhoz való hozzáféréshez, továbbá az adatok harmadik felekkel való megosztásához. Biztosítania kell továbbá a gyártónak az interoperabilitást.

A Data Act jelentős hatással fog járni az egészségügyi szektorban is, amelynek részletes elemzésére egy másik tanulmányban kerül majd sor. Ebben az ágazatban

az adatmonopólium megszüntetését a közérdek különös súllyal támasztja alá, miközben az innovációra való ösztönzés szintjének csökkenése is különösen érzékeny társadalmi következményekkel jár.

Összegzés

Az adat és információ olyan, jogilag védett érdek, amelyről a jogosult lemondhat, és ezzel forgalomképesévé teheti. A know-how és a személyes adat, bár különböző fejlődés mentén, egyaránt forgalomképes vagyoni elemmé válhat. Az adatok kapcsán a jogban erőteljes hangsúly helyeződik a személyes adatok védelmére, miközben a jogosult hozzájárulásával a személyes adatok is forgalomképes vagyoni elemmé válnak. Az adat nem képez homogén szabályozási tárgyat, és forgalomképesége is jogpolitikai alapon dől el. Ebben kiemelkedő jelentősége van a közérdek prioritásának, mert ez határozza meg, hogy milyen irányban helyes a jognak ösztönzőket biztosítani. A jog belső szerkezeti felépítése, így a tulajdon és a személy közötti különbségtétel nem ad segítséget a forgalomképes és a nem forgalomképes adat közötti különbségtételhez. Az adatok forgalomképesége kapcsán nemcsak a szerződéses jogviszonyok kapnak jelentőséget, hanem a vállalati átalakulások is. Az erős jogvédelem gátolja az egészségügyi szektorban működő magánvállalkozások szerkezeti változásait, és így a piaci hatékonyság ellen hatnak. A tájékozott beleegyezés elvét elsősorban abból a szempontból kell felülvizsgálni, hogy az egészségügyi adat felhasználásához hozzájárulást kérő piaci szereplő maga sem tud teljes körű tájékoztatást adni a várható további felhasználásokról. További megfontolást igényel a hozzájárulás korlátainak és visszavonhatóságának a meghatározása.

A forgalomképes és a nem forgalomképes adatok közötti különbségtétel jogpolitikai alapú. Valójában nem az adat az, aminek az átadására jogi értelemben sor kerül, hanem az adatok felhasználásához adja meg a jogosult a hozzájárulását. A beleegyezés a társadalmi kapcsolatoknak és a jognak is komplex és elmosódó kontúrokkal leírható jelensége, az adatok felhasználása szempontjából pedig az teszi kulcsfontosságúvá, hogy a „privacy”-alapú adatvédelmi megközelítés az adatokat a személyiség részének tekinti. Az egészségügyi adatok kapcsán szinte természetesen adódik a közvélekedés számára az, hogy azok – éppen az érzékenységük miatt – feltétlen védelmet kell hogy kapjanak. Az egészségügyi adatok sajátossága azonban az is, hogy a felhasználásukkal mások életének vagy egészségének a védelmét lehet hatékonyabbá tenni. A felhasználás viszont olyan piaci szereplők közvetítésével valósul meg, akiknek a számára ez haszonszerzéssel járó üzleti tevékenység, miközben a felhasználás közérdek is. Ezért már önmagában annak a kérdésnek a megválaszolása is jogpolitikai döntést igényel, hogy az adatjogosult megtagadhatja-e az adatainak a továbbításához és feldolgozásához való hozzájárulást akkor, ha ezzel másokat, vagy esetleg a társadalom szélesebb körét segíti a gyógyulásban vagy abban, hogy

csökkentsék a megbetegedés kockázatát. Ebben az esetben ugyanis az ehhez fűződő közérdek felülírja az adatok védelmét megalapozó magánérdeket.

Felhasznált irodalom

- Beverley-Smith, Huw – Ansgar Ohly – Agnès Lucas-Schloetter: *Privacy, Property and Personality*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- Cheung, Anne S. Y.: Moving Beyond Consent for Citizen Science in Big Data Health and Medical Research. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 16. (2018), 1. 15–4.
- Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on Certain Aspects Concerning Contracts for the Supply of Digital Content and Digital Services. L 136/1 (2019. május 22.).
- European Commission: *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Harmonised Rules on Fair Access to and Use of data (Data Act)*. COM(2022)68 végleges (2022. február 23.)
- Harmathy, Attila: On Certain Aspects of Privacy. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Iuridica*, 46. (2005), 5–27.
- Kim, Nancy S.: *Consentability. Consent and Its Limits*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019.
- Menyhárd Attila: Forgalomképes személyiség? In Menyhárd Attila – Gárdos-Orosz Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 65–82.
- Paefgen, Franziska: *Der von Art. 8 EMRK gewährleistete Schutz von staatlichen Eingriffen in die Persönlichkeitsrechte im Internet*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2016.
- Radin, Margaret Jane: Property and Personhood. *Stanford Law Review*, 34. (1982), 5. 957–1015.
- Tattay Levente: *A közszereplők személyiségi jogai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007.